

Mønt, vægt og kornmål i Danmark i 1500-tallet

Af Svend Gissel

Søren Balle: Mønt, vægt og kornmål i Danmark i 1500-tallet. – MEMO 1987-2. Økonomisk Institut-Aarhus Universitet. – III+98 s.

Denne lille bog har kvaliteter, ydmyg i det ydre, men i indhold ambitiøs. Forfatteren har ikke blot historiske kvalifikationer, men tillige matematiske, naturvidenskabelige og landbrugstekniske (se herom s. I), ligesom han lægger nyt kildemateriale fra 1540'erne – af speciel jysk observans – på bordet. Når ambitionerne alligevel kan virke anstrengt (de gør det ikke altid), skyldes det, at Søren Balles indsigt trods alt ikke kan bære alle de vidtrækkende konklusioner.

Det skal fastslås, at Balles arbejde er tankevækkende for de få egentlige metrologer, men farligt for de mange økonomiske historikere, for hvem metrologien kun er et hjælpemiddel. Det er nemlig et alvorligt problem, at de folk, der er virkeligt sagkyndige på dette specielle felt – og her kommer endda numismatikken til, kan tælles på een hånd. Til dem hører nu Søren Balle; men for en så lille »kreds« er det absolut nødvendigt, at hver enkelt nøje afvejer balancen mellem eksperimenterne og de operative kendsgerninger. Det må stå soleklart for læseren, hvad der er kildemæssigt belæg for, og hvad der er hypoteser. Nye tanker må ikke hænges, men heller ikke udgives for mere, end de er. I modsat fald har de få gjort de mange en meget dårlig tjeneste.

Søren Balle har som andre tydeligt følt sig usikker over for den metrologiske tradition her i landet – især repræsenteret ved Svend Aakjærs store ar-

bejde »Maal, Vægt og Taxter i Danmark« i »Nordisk Kultur« XXX, 1936, s. 175-284. Det har i de senere år været på mode blandt historikerne at omtale dette værk i nedladende vendinger, omend det måske burde mane til eftertanke, at metrologiens danske nestor gennem lang tid, Poul Rasmussen, ikke har deltaget i harceleringen, men tværtimod altid vist Svend Aakjær den største respekt. Det er Aakjærs store og uvisnelige fortjeneste, at han i sit pionerarbejde, som det jo er, ikke alene har samlet et overvældende stort materiale, men oftest også viser, hvad han bygger sine antagelser på. I virkeligheden har vi efterfølgere – i hvert fald indtil Søren Balle – blot som små fuglekonger hævet os op fra hans brede skuldre. Jeg forstår da slet ikke, at E. Ladewig Petersen sætter »en teknisk-homogen behandling« som L. E. Fauverholdt Jensens¹ over Aakjærs. Når man får indtryk af, at Ladewig Petersen foretrækker Fauverholdt Jensens bog som håndbog, må jeg på min side bestemt fraråde ukyndige at benytte den som sådan. Mærkeligt nok omtaler Søren Balle slet ikke Svend Aakjær; men heri ligger der vel også en stillingtagen.

Det ser nemlig ud til, at Søren Balle har ment det nødvendigt ud fra sit primære materiale fra 1540'erne at begynde helt forfra, og det viser en åben indstilling, som i og for sig må respekteres. Det er imidlertid utvivlsomt, at Balles iagttagelse af den »fynske« læst, den »smalle« læst og andre læster² stort set svarer til flere af de af Svend Aakjær opstillede regionale kornmål³, såvel som til dem, jeg fremlagde året efter fremkomsten af Balles bog⁴.

Det ville have givet Balles fremstilling et bedre regionalt perspektiv, hvis han havde sat sine egne iagttagelser i relation til Aakjærs. Med konstateringen af Vendelbomålet og andre jyske mål ud over de vigtigste, Åbomålene eller de fynske mål, viser Balle kendskab til nogle af de efterhånden klassiske regionale kornmål, som han fortjenstfuldt daterer tilbage til årene 1543-44; men han føler sig åbenbart for utryk ved deres identifikation til at give dem deres sædvanlige navn, og det skal erkendes, at hans nærmeste forgænger, Fauerholdt Jensen, ikke har været ham til megen hjælp med sine »sydjyske« mål og andre terminologiske mærkværdigheder.

Jeg forstår Balles hovedrystende bemærkninger dertil⁵; men det er nu en skam, at han ikke selv har turdet benytte de typer, hvis eksistens Svend Aakjær uigendriveligt har godtgjort, omend de Aakjærske tal selvsagt må være under fortsat justering. Det er vigtigt, at Balles iagttagelser bringes ind i systemet⁶, og når han ikke selv har sørget for dette, skyldes det jo nok bl.a., at han er veget tilbage for at bruge de absolutte litermål, der naturligvis er langt mere illustrerende end de relative tal. Det er korrekt, at kilderne i første og anden halvdel af 1500-tallet (Se herom henholdsvis Balle og Gissel) viser de relative tal; men jeg mener⁷ ikke, at der kan være noget til hinder for, at man ved hjælp af 1686-relationen mellem Ribetønden og Rømers tønne kan etablere en forsvarlig – omend omtrentlig – indgang til de absolutte tønner og skpper m.v.. Balle skyder langt over målet, når han⁸ påstår, at banen med 1686-ligningen »vil være fri for alle mulige ukontrollable tolkninger«. Som det ses, er der kun små forskelle på Svend Aakjærs, L. E. Fauerholdt Jensens og mine beregninger af de regionale mål. Ydermere er kontrolmateriale

ved at blive gravet frem, og der resterer herefter egentlig blot endnu flere kilder og forfinede metoder for, at der kan opnås endnu bedre resultater. Det er at lede de økonomiske historikere på vildspor at give det udseende af, at hidtidig metrologisk forskning i hovedsagen står til kassation.

Her virker det, som om Søren Balles store interesse for numismatik har spillet ham et puds. En indgående og sagkyndig redegørelse for guld-, sølv- og møntforhold, som er den vægtigste del af bogen, skal via sølrvægten danne baggrunden for den efterfølgende behandling af de danske kornmål, som Balle fortolker dem. Særlig interesse viser forfatteren for Knud den Stores sølvudmøntninger, idet han »med nogen dristighed« parallelliserer 1 »pot« korn i 1500-tallet med 1 »grain« sølv under Knud den Store. Baggrunden herfor er, at Ole Rømers tønne 1683 var sat til 144 potter à 8 skæpper, skæppen altså til 18 potter, hvorfor en ruglæst på 30 tønner kom på 4320 potter⁹; i analogi hermed var Knud den Stores sølvpenning på 18 »grains« og den lødige mk. altså på 4320 »grains« eller 240 penninge¹⁰.

Til Balles ligning er der imidlertid forskelligt at bemærke: For det første er det ikke Ole Rømers skæppe, det drejer sig om, men den gamle »Odensegård-skæppe«¹¹, og denne kan efter Balles eget udsagn¹² meget vel være blevet ændret i 1683¹³. For det andet er de 30 tønner rug på læsten også bundet til Odensegård-målet fra før Ole Rømers tid¹⁴. Alene af disse grunde er den af Balle opstillede ligning højst problematisk. Hertil kommer imidlertid, at omend Knud den Stores lødige mark og penning på henholdsvis 4320 og 18 »grains«¹⁵ i alt fald tildels er korrekte for den *engelske* del af kong Knuds imperium, viser de sidste undersøgelser, at standarden af de lundensiske mønter

ikke svarede til de samtidige engelske¹⁶. Der er derfor grund til på dette punkt at udvise langt større forsigtighed, end Søren Balle har gjort; jeg må tilstå at jeg for mit vedkommende ikke kan tillægge overleveringen af den engelske vægttradition¹⁷ samme betydning her i landet, som Balle regner med¹⁸. – Iøvrigt finder jeg som nævnt Balles redegørelse for de vesteuropæiske mk. sølv med udnyttelse af Kjell Runquists sidste resultater¹⁹ udmærkede; det samme gælder hans behandling af lybsk og dansk mønt i relation til gyl-den og daler. Alt i alt er jeg med visse undtagelser mere tryk ved Balles numismatiske end ved hans metrologiske synspunkter²⁰.

Omend jeg altså ikke kan tilslutte mig Søren Balles syn på betydningen af den engelske numismatisk-metrologiske tradition i Danmark, kan Balle meget vel have ret i sin generelle antagelse²¹, at møntvægtsystemet er det primære moment, hvorefter kornmålene er indrettet og defineret²². Han konkluderer²³, at kornmålene i deres oprindelse intet har med længdeenhederne at gøre²⁴ og vel så heller ikke med vandvejning af skålpundet²⁵. Jeg kan fuldt ud tilslutte mig det synspunkt hos Balle²⁶, at man bør »være varsom med lærde folks rekonstruktioner, udarbejdet efter at de har lært Euklid²⁷ på Pariseruniversitetet«. Der er naturligvis her tale om ærkebiskop Andreas Sunesens rekonstruktion af en måleenhed (mensura) af cylindrisk form ved år 1200. Den opmærksomme læser vil have bemærket, at E. Ladewig Petersen i sin anmeldelse af Fauerholdt Jensens doktorafhandling antyder, at »mensura« ikke betyder »skæppe«²⁸, som også Balle kalder den, men et »mål« i større almindelighed, omend »mensura« godt nok kaldes »skæppe« i den samtidige oversættelse²⁹. Fremdeles viser det sig, at heller ikke ærkebispens »tomme«

(pollex) og »fod« (= 12 »tommer«) som foreslået uden videre kan identificeres som rhinlandsk mål³⁰; der er formentlig hos Andreas Sunesens tale om en rent teoretisk rummålsberegning. Yderligere er det tankevækkende, at de bevarede nordtyske rugskæppemål ligesom de senere skånske o.a. skæppemål har en helt anden struktur end Andreas Sunesens. L. E. Fauerholdt Jensen har imidlertid haget sig fast i de postulerede måleenheder³¹ og – med en enkelt undtagelse – stædigt gennemført den gamle ærkebiskops cylinderstruktur i de danske regionale mål.

Omend det ad matematisk vej³² kan konstateres, at de ved denne rumberegning fremkomne fejlmuligheder er minimale, må jeg fæste mig mere ved E. Ladewig Petersens bemærkning om, at Andreas Sunesens kildested »i virkeligheden (er) det eneste holdepunkt for skæppemålenes konstruktionsprincip, vi kender«, og så komplimentere Søren Balle for hans åbne blik for mulige svagheder ved det pågældende kildested. Jeg kommer herved til at tænke på den klassiske sentens: »Quod non est in actis, non est in Mundo«. Vi vil givetvis komme til at høre mere om holdbarheden af Fauerholdt Jensens skæppe(re)konstruktioner fremover³³.

På baggrund af sin behandling af møntforhold og kornmål giver Søren Balle til slut sit besyv med i problematikken omkring udsæd, hartkorn og landgilde³⁴, og her bliver anmelderen desværre nødt til at tage afstand fra nogle af de fremførte synspunkter vedrørende min afhandling om »Landgilde og Udsæd«, da de ikke er rigtige. Ad p. 64 er det sandt nok, at Torben J. Grunddal efter Poul Rasmussen regner med, at samme mængde årlig udsæd i ældre tid svarede til omtrent samme antal tønder land 1682. Det må her være undgået Balles opmærksomhed, at jeg – for at tage et eksempel – i den anførte

bog³⁵ såvel kender som anerkender den selvsamme opfattelse, idet jeg ved min analyse af Vinderupgårds (Eriksholms) gods i Merløse herred 1573 og 1584 viser to forskellige beregningsmåder: »Medens havren af besigtigelsesmændene sættes halvt mod rug og byg, boghveden derimod dobbelt, tælles tønder og skæpper af bønderne selv, d.v.s. med henblik på såningen i bymarken, sammen ved simpel addition, uanset hvilket kornsort det drejer sig om. Jeg tager dette forhold, der også kan skimtes i andre tilfælde, som yderligere et tegn (og nok det vigtigste) på, at besåningsevnen ikke har spillet nogen rolle ved mageskifteberegningen (I direkte forstand heller ikke jordens kvalitet), idet opgivelserne her simpelthen viser agerjordens omfang«. Jeg kan også bl.a. henvise til samme arbejdes³⁶ omtale af udsæden i enkelte agerskifter og agre, ligesom³⁷ af landgilde af agerjord beliggende i een vang. Yderligere viser Balles forkastelse³⁸ af min beregning af forholdet mellem landgilde og udsæd, at han dels ikke har forstået at jeg³⁹ tager med i betragtning, at al »årlig« agerjord ikke blev tilsæt lige tit, og dels ikke har bemærket, at jeg⁴⁰ konkluderer for 1500-tallet: »Skyldsætningen var i realiteten blevet lokalt bestemt«, hvilket Balle næppe vil bestride rigtigheden af.

Min afsluttende vurdering af Søren Balles arbejde er, at det er interessant forsøg, som imidlertid bør benyttes med forsigtighed.

1. Danske kornmål i 1600-tallet. Kornskæpper og korntønder før 1683 med tilbageblik til middelalderen. Odense University Studies in History and Social Sciences 97. Odense, Universitetsforlaget, 1986. 128 s. – Se herom Ladewig Petersen i *Historisk Tidsskrift* bd. 88, 1, 1988, s. 151.
2. Mønt, vægt og kornmål, s. 37-50.
3. Maal, Vægt og Taxter, s. 210-213.
4. Fra skæppe til læst. Studier i kornmål anvendt i Danmark i middelalder og nyere tid. – Kongemagt og samfund i Middelalderen. Festskrift til Erik Ulsig 1988, s. 444-447.
5. Mønt, vægt og kornmål, s. 49.
6. Omend de ikke alle virker lige overbevisende – se bl.a. Balles analyse s. 48 af Isgaard på Mols (RA. Danske Kancelli VA I.B. 177, nr. 32, fol. 3 v – 4 r), hvor han regner med en større læst end Åbolæsten; dette er en misforståelse, idet det i kilden blot hedder, at der til (hoved)gården ligger en »stor« læst korn eller (mere præcist) 1 læst og 1 ørtug. Der er ingen tvivl om, at Åbomålet var gældende på Isgaard – derimod ses der godt nok en afvigelse på Ranes gods (Fol. 12 r – jfr. Balle, s. 48). – Balles eksempler fortjener som helhed en nærmere gennemgang, som ikke kan foretages her.
7. Se herom Fra skæppe til læst, s. 442-447.
8. Mønt, vægt og kornmål, s. III.
9. Mønt, vægt og kornmål, s. 50 f.
10. S.st., s. 9, 50-51.
11. S.st., s. 50.
12. S. st., II-III.
13. Efter L. E. Fauerholdt Jensens 1986, s. 7, 24, og min 1988, s. 443, opfattelse er i alt fald bygskeppen utvivlsomt blevet forandret, nemlig lidt formindsket.
14. Fra og med 1683 var 1 tønne rug lig med 1 tønne byg og læsten af alle hartkornsorter 36 tønder; men størrelsen af de ældre jyske (og fynske) rugmål er i høj grad uvis (især før år 1600) og behøver for skæppers og tønders vedkommende ingenlunde altid at have været lig med bygmålene (Svend Gissel 1988, s. 447-448; jfr. samme i *Falsterundersøgelsen* bd. 2, 1989, s. 200-201).
15. Mønt, vægt og kornmål, s. 9, 26.
16. C.J. Becker: The Coinage of Harthacnut and Magnus the Good at Lund c. 1040-c. 1046. *Studies in Northern Coinage of the Eleventh Century*. Det Kongelige Danske Videnskabskabernes Selskab. Historisk-filosofiske Skrifter: 4, 1981, s. 151. – Jfr. Carsten Ljungkvist: Omkring »Harald Hens Møntreform« og det feudale møntvæsen. *Fortid og Nutid XXXIII*, 4, 1986, s. 261-271.

17. Mønt, vægt og kornmål, s. 26-28.
18. I 1200-tallet var den danske konges sølvmark på 219,23 g. eller 15/16 af Kölnermarken på 233,85 g (DD 1224 4/7, 1225 17/11, 1282-87 – jfr. Aakjær 1936, s. 179).
19. Medeltidens unsvikter, Helsingborg 1982.
20. En undtagelse er således værdien af Knud den Stores danske udmøntninger; jfr. n. 16.
21. Mønt, vægt og kornmål, s. 43.
22. Jfr. Svend Gissel 1988, s. 448.
23. Mønt, vægt og kornmål, s. st.
24. Og tager dermed afstand fra Nils Sahlgren, Torben J. Grunddal og L. E. Fauerholdt Jensen.
25. Arne Hægstad: Mål og Vægt i Danmark, København 1983, s. 16-18. – Jfr. Balle 1987, s. 29-30.
26. Mønt, mål og kornmål, s. 43.
27. Mon ikke også Heron?
28. Histor. Tidsskr. bd. 88, 1988, s. 151 n. 5.
29. Hos Andreas Sunesen hedder det tilmed (kap. 131): »Quandocumque *indeterminate* (fremhævet af mig) agitur de mensura ...«. Jfr. Das Lübecker Zehntregister von 1433, hrsg. v. Wolfgang Prange, 1979; se f.eks. s. 49, hvor »mensura« udgør en større enhed end »modus«; hos Andreas Sunesen er den mindre.
30. Se sidst Fauerholdt Jensen 1986, s. 8-9.
31. Jfr. Svend Aakjær 1936, s. 209.
32. Se Ladewig Petersen i Histor. Tidsskr. bd. 88, 1988, s. 152.
33. Anmelderen har en undersøgelse af den danske skæppestruktur under arbejde. Om jeg får undersøgelsen fuldført, kan jeg ikke vide. I modsat fald vil jeg stille mit materiale til rådighed for andre forskere.
34. Mønt, vægt og kornmål, s. 63-80.
35. 1968, s. 93.
36. 1968, s. 117-120.
37. 1968, s. 124-126.
38. Mønt, vægt og kornmål, s. 69 f.
39. 1968, s. 108-110.
40. 1968, s. 210.

Kai Aalbæk-Nielsen og den historiske udvikling

Af Steen Busck

Den historiske udvikling findes ikke. Hvis historikerne tror, at deres fags genstandsområde foreligger objektivt som en udvikling, der kan opdeles i perioder og enkelte øjeblikke efter en objektiv tidsmålestok af den ene eller anden art, tror de grusomt fejl. Både udviklingsbegrebet og tidsmålestokken er intet andet end deres egen konstruktion, en simpel illusion, som de har fælles med de fleste andre mennesker, og som vi må se at komme væk fra, før det bliver for sent.

Sådan lyder i al korthed budskabet i Kai Aalbæk-Nielsens nye bog »I tidens

fylde« (Gyldendal 1989) såvel som i hans to tidligere, »Historie, struktur og eksistens« (Munksgaard 1970) og »I tidens løb« (Chr. Ejlers' forlag 1975). Ordene er ikke blevet færre, lettere eller klarere siden sidst. Det er ualmindelig tung læsning. Men de grundlæggende synspunkter er de samme.

Argumentationen er i korte træk følgende: objektivitet i klassisk forstand er ikke længere mulig. Den moderne fysik har vist, at objektet aldrig foreligger rent og upåvirket af subjektet. Der findes ingen virkelighed forud for subjektet, ingen fysisk virkelighed forud